

ECOUL SINODULUI I ECUMENIC DE LA NICEEA ÎN FORMULARUL DIPLOMATIC AL DOCUMENTELOR EMISE DE CANCELARIILE ȚĂRILOR ROMÂNE

Eduard RUSU*

Cuvinte cheie: 318 părinți de la Niceea, Sinodul I Ecumenic, Țările Române, formular de cancelarie, blestem, poena spiritualis

Mots clef: 318 pères de Nicée, Premier Concile Œcuménique, Pays Roumains, formulaire de chancellerie, malédiction, poena spiritualis

Cercetând volumele de documente emise de Cancelariile Moldovei și Țării Românești ne-a atras atenția accentul pus pe dimensiunea teologică a formularului documentelor medievale și premoderne, mai ales pe documentele care se încheie cu ample formule de blestem, sub incidența cărora cad toți cei care nu respectă dispozițiile trasate. De asemenea, datorită faptului că anul 2025 este unul comemorativ, dedicat primului Sinod Ecumenic desfășurat la Niceea în anul 325, ne-am axat atenția asupra documentelor care se încheie cu un blestem formulat și în numele celor 318 părinți care au participat la acel sinod. De ce tocmai la primul Sinod Ecumenic se face referire în aceste documente? De ce cei care nu respectă dispozițiile din documente sunt supuși blestemului celor 318 părinți? Acestea sunt principalele întrebări cărora le căutăm răspuns în acest studiu.

Atât în Moldova, cât și în Țara Românească întâlnim numeroase documente emise de cancelariile domnești care conțin în finalul lor această formulă de blestem, ce cuprind toată perioada medievală și premodernă, câteva sute la număr. Din acest motiv, pentru a surprinde un interval cât mai mare de timp și pentru a evidenția cele mai relevante astfel de situații, vom prezenta exemple din ambele Țări Românești, alese în funcție de importanța emitentului sau a formulării blestemului, realizând practic un sondaj aproape aleatoriu din totalul documentelor care se referă la blestemul formulat și în numele celor 318 părinți de la primul Sinod Ecumenic.

---

* Opera Națională Română, Iași; Mitropolia Moldovei și Bucovinei, IAȘI.

De asemenea, trebuie avută în vedere și structura unui astfel de document, pentru a înțelege mai bine locul unde este inserat acel blestem, aspect care relevă și importanța lui în economia celor stipulate. Deși originalele nu sunt redactate cu paragrafe, documentele traduse și editate au fost structurate pe alineate, tocmai pentru a înțelege și a arăta mai bine alcătuirea unui astfel de act. Astfel, un document medieval, dar și premodern, are următoarea structură: a) *titlul*, care cuprinde formula prin care emitentul – domnul în majoritatea exemplurilor pe care le vizăm aici – se prezintă ca domn al țării, din mila lui Dumnezeu, enumerând mai multe elemente de identificare care aparțin limbajului de putere al acestuia. Titlul poate fi urmat imediat de *dispoziția* documentului, adică de anunțarea adresanților documentului sau celor care intră sub incidența lui. Urmează *cuprinsul*, adică partea principală a acestuia, care poate fi divizat la rândul său în subunități, în funcție de natura actului. Apoi, în general, documentele sunt separate în alineate și pentru a evidenția *martorii*, *indicarea hotarelor*, *dispoziția generală* (recapitulativă), *sanctiunea*, *blestemul*, *sfatul boierilor* împreună cu *ispravnicul*, *scriitorul documentului* și *data scrierii*, *monograma*, precum și *semnăturile*, după caz. Toate aceste delimitări în editare se aplică documentelor care pot suporta un astfel de tratament, exceptându-le aici pe cele cu un conținut scurt sau foarte scurt, ce transmit foarte puține informații și care nu pot fi structurate astfel¹.

Partea aferentă blestemului în documentele avute în vedere se află în strânsă legătură cu partea sancțiunii, deoarece, de regulă, în documentele specifice acestei perioade, după pedeapsa materială sub puterea căreia intră cei ce nu respectă cele stipulate în document, apare și pedeapsa spirituală. Aceasta este alcătuită din blesteme ale divinității și ale diferiților sfinți, în funcție de conținutul actului, toate inspirate din formularul bisericesc. Spre exemplu: dacă documentul vorbește despre o danie făcută unei mănăstiri cu hramul „Sfântul Gheorghe”, sancțiunea poate cuprinde, pe lângă altele, și un blestem dat în numele Sfântului Gheorghe². Apoi, pe lângă acestea, tot la categoria sancțiunilor spirituale intră și blestemele formulate în numele sau în contul sinoadelor ecumenice, cele care apar inițial în actele patriarhale și papale, model preluat în actele regale apusene, dar și în cele din Europa Centrală³, unde este păstrat până spre secolul al XII-lea⁴. Toate blestemele, anatemele, imprecățiile și amenințările specifice actelor ecleziastice au trecut „prin abuz”, începând cu secolul al VIII-lea, în actele laice, până la cele mai puțin importante. Inclusiv autorul unor astfel de documente se supune de bunăvoie blestemelor celor mai felurite și cu efect nu doar asupra sa, ci și asupra urmașilor săi, dacă el însuși va

---

¹ *DIR*, 1956, vol. I, 27. Pentru detalii despre fiecare subcategorie a unui document, vezi Bogdan 1956, 74-134.

² *DRH*, B, 1972, vol. II, doc. 9, 11.

³ Dogaru 1996, 174.

⁴ Bogdan 1956, 103.

încălca cumva prevederile conținute de documentul pe care îl emite. Inspirația pentru astfel de formule provine din Deuteronom și din Psalmul 108⁵.

În ceea ce privește Țările Române, pedeapsa spirituală apare întâi în documente în Țara Românească, prin influență sud-slavă, ea fiind de origine bizantină. Preluarea, însă, nu s-a făcut întocmai, ci s-a apelat doar la uzul formulei și îndemnul către viitorii emitenți ai actului, stilizându-le și completându-le cu elemente autohtone. De aici, în timpul lui Mircea cel Bătrân, pedeapsa spirituală a trecut și în diplomația moldovenească, dar adaptată specificului local⁶.

Numită și *poena spiritualis*, partea din documente care conține și blestemele apare foarte des în documentele din Țările Române – primul astfel de document fiind emis de Vladislav I în anul 1374⁷ – și este compusă din două părți: prima conține rugămintea emitentului documentului ca urmașii să respecte sentințele actului, iar partea a doua reprezintă blestemul sub care vor cădea cei care nu respectă cele stipulate⁸, situație valabilă pentru majoritatea acestui tip de documente.

Documentele în care găsim *poena spiritualis* sunt date de regulă mănăstirilor, chiar dacă există și numeroase excepții⁹. Spre exemplu, în Moldova, după începutul secolului al XV-lea, blestemul apare rar în hrisoavele interne, el fiind prezent doar în actele emise pentru mănăstiri, pentru daniile și întăririle de danie¹⁰.

Un element important din toată această discuție, care ne ajută să înțelegem mecanismul gândirii medievale, exprimându-ne în sens larg, precum și mentalitatea acelor perioade, este tocmai raportarea omului la lucrurile sfinte, sacre, la învățăturile Bisericii și la influența exercitată de aceasta în societate. Peste tot în literatura europeană și în izvoarele scrise în general, cu predilecție în cea medievală, dar și în cea renașcentistă și chiar după, observăm efectul mare pe care îl avea asupra omului frica de Dumnezeu și, în special, cea față de repercusiunile păcatului, de focul Gheenei sau de blesteme. Pedeapsa divină, interpretată în sens concret și cât se poate de palpabil, „îmbrăcată” în haina superstițiozității, a imaginarului și a fantasticului, îl fac pe om foarte sensibil la astfel de amenințări, iar posibila mânie a lui Dumnezeu, a Maicii Domnului sau a diferiților sfinți, îi trezește conștiința și îl țin departe de astfel de primejdii. De aceea, toate aceste *poena spiritualis* au avut un mare efect asupra conștiinței și mentalului acelor vremuri¹¹.

---

⁵ Giry 1894, 563.

⁶ Bogdan 1934, 118; Bogdan 1956, 106; Dogaru 1996, 175.

⁷ Documentul menționat reprezintă o danie pentru Mănăstirea Vodița, iar *poena spiritualis* nu se referă la cei 318 părinți de la Niceea. Vezi DRH, B, 1966, vol. I, doc. 6.

⁸ Bogdan 1937, 269.

⁹ Lascaris 1931, 508.

¹⁰ Bogdan 1934, 118.

¹¹ Vezi și Le Goff 1999, 251, 254, *passim*.

Însă, până la prezentarea documentelor din Țările Române care conțin o *poena spiritualis*, cu tot cu blestemul celor 318 părinți de la Niceea, considerăm necesar să oferim unele exemple anterioare celor românești, raportate la scara timpului, unde o astfel de sancțiune este întâlnită, atât din zona Central-Vest Europeană, cât și în Imperiul Bizantin. Prin urmare, cronologic privind, un exemplu de astfel de document este emis de regele Ștefan I al Ungariei, în jurul anului 1000, act care s-a păstrat doar într-o copie din anul 1109. Documentul reprezintă o danie făcută mănăstirii „Preasfintei Născătoare de Dumnezeu” din Veszprem-völgy, în care se spune că cei care nu respectă prevederile stipulate, „fie Regele, fie baronul, fie contele, fie episcopii sau oricine altcineva, să vină asupra lui blestemul Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh, al Preasfintei Doamne, Născătoarea de Dumnezeu și pururea Fecioara Maria, al preaslăviților Apostoli, al celor trei sute optsprezece părinți și al tuturor sfinților, și al meu, păcătosul”¹². Referirea la cei 318 părinți de la primul Sinod Ecumenic, conform lui Boris Stojkovski, este de cea mai pură influență bizantină în domeniul sancțiunii spirituale. Același blestem este prezent și în mai multe documente bizantine, unele dintre ele regăsindu-se la Marea Lavră din Muntele Athos, precum documentul din anul 1008 sau 1009, în care călugărul Georges declară egumenului Marii Lavre că nu a deținut niciodată anumite proprietăți, disculpându-se în fața acestuia¹³. Un alt exemplu este cel prin care Constantin Lagoudès, împreună cu soția sa Maria, donează bunuri Marii Lavre, pentru pomenirea lor și pentru iertarea păcatelor, iar nerespectarea voinței acestora urma să aducă asupra celor în cauză și sancțiunea spirituală a celor 318 părinți de la Niceea¹⁴.

Referindu-ne acum la documentele din Țările Române vizate aici, primul dintre acestea care cuprinde și secțiunea *poena spiritualis* cu blestemul formulat și în numele celor 318 părinți de la primul Sinod Ecumenic, cronologic privind, este cel emis de cancelaria Moldovei, dat de Alexandru cel Bun, pe 29 iunie 1400. Acest document reprezintă o danie făcută de domn, împreună cu fratele său, jupan Bogdan, lui Stroe și lui Ion, care au slujit credincios domnului, dar și „răposașilor părinților noștri”. Dania conține două sate, Poiana și Gîrtan, pe râul Tazlău, în zona Berzunți, ținutul Bacăului. După expunerea granițelor satelor date, documentul continuă cu lista martorilor acestei danii, unde sunt enumerați mai mulți boieri, ca mai apoi să se încheie astfel: „Iar după viața noastră, cine va fi domn a Țării Moldovei, să nu-i clinească zapisul nostru și credința noastră fără vina lui. Iar cine ar clinti, acela să fie blestemat de Domnul Dumnezeu, și de preacurata lui maică, și de cei 318 sfinți părinți de la Nicheia și să fie asemenea lui Arie și lui Iuda. Iar pentru mai mare întărire, am poruncit slugii noastre

---

¹² Stojkovski 2016, 128-130.

¹³ Stojkovski 2016, 136; *Archives de l'Athos* 1984, 133-134.

¹⁴ *Archives de l'Athos* 1984, 149-150.

Iațco să atîrne pecetea noastră. Scris în anul 6908, luna iunie, în 29, ziua Sfinților Apostoli Petru și Pavel¹⁵. Din acest document, și mai cu seamă din formularea blestemului, vedem că după Hristos și Maica Domnului în ierarhia importanței celor în numele cărora se formulează, apar imediat cei 318 părinți de la Niceea, chiar dacă în alte asemenea documente apar de obicei întâi cei 12 apostoli, atunci când aceștia sunt menționați. Motivul pentru care afirmăm aceasta constă în faptul că în alte documente, precum cel emis de același Alexandru cel Bun, pe 31 octombrie 1402, în ordinea în care apar cei în numele cărora este formulat blestemul, după părinții de la Niceea sunt trecuți și ceilalți sfinți: „Iar domnul care ar strica această danie să fie blestemat de Domnul Dumnezeu, să fie blestemat și de preacurata lui maică, de cei 12 apostoli de frunte, de cei 318 sfinți părinți și de toți sfinții și să fie asemenea lui Iuda vânzătorul și blestematului Arie, să aibă parte cu acei iudei care au strigat împotriva lui Hristos: sângele lui asupra noastră și asupra copiilor noștri, amin”¹⁶. Acest aspect ne îndeamnă să înțelegem că după Hristos și Maica Sa, cei 318 părinți de la Niceea erau următorii în ierarhia importanței celor în numele cărora se formula blestemul. Apoi, revenind la primul document citat, vedem că după blestem apare sintagma: „Iar pentru mai mare întărire, am poruncit slugii noastre Iațco să atîrne pecetea noastră”, care arată indirect că formula *poeni spiritualis* are tocmai menirea de a da putere și autoritate celor stipulate de domn în documente, la care se adaugă ca măsură suplimentară și sigiliul domnesc, așa cum se practica în majoritatea cazurilor sau chiar în toate. Însă, simplul fapt că în document se afirmă că sigiliul crește gravitatea blestemului, ne indică importanța acelei formule în contextul actului emis.

În Țara Românească, primul document care conține secțiunea *poena spiritualis*, cu blestem formulat în numele celor 318 părinți de la Sinodul I Ecumenic, este emis de Mircea cel Bătrân în jurul anului 1406, act prin care scutește Mănăstirea Cozia de orice vamă. Acest document se încheie cu secțiunea blestemului, fără nicio altă adăugire și are următoarea formulare: „Cine s-ar încumeta, acela va primi mânia lui Dumnezeu și blestemul sfinților 318 părinți și pedeapsă și urgie de la domnia mea, ca încălcător și neascultător al hrisovului domniei mele și al fiului domniei mele, Mihail voievod”¹⁷. Remarcăm diferențele de complexitate dintre cele două formule, fiecare fiind influențată de propria cancelarie, aspect care ne poate indica și importanța dată acestui blestem în contextul celor două documente emise.

Putem observa diferențele formulărilor dintre cele două cancelarii, în special prin coroborarea cu alte astfel de acte emise de cei doi domni. Textele din Moldova apar a fi mai complexe, decât cele din Țara Românească. Ținând cont de faptul că practica

---

¹⁵ DRH, A, 1975, vol. I, doc. 10.

¹⁶ DRH, A, 1975, vol. I, doc. 16.

¹⁷ DRH, B, 1966, vol. I, doc. 30.

blestemului în documente a trecut din Țara Românească în Moldova cam în această perioadă, acest aspect indică faptul că în Moldova formularea s-a dezvoltat și a găsit contextul necesar elaborării ei, chiar dacă motivele acestui fenomen nu ne sunt cunoscute în totalitate. O posibilă explicație poate fi influența mai mare a aspectelor religioase în formularul de cancelarie din Moldova, posibil în conexiune directă și cu persoanele care au gândit aceste formule. De asemenea, observăm și faptul că, în Moldova, sancțiunea spirituală era dublată și augmentată de pecetea domnească, ca un plus de autoritate, pe când în Țara Românească secțiunea blestemului era mereu formulată mai simplu și pare ca o anexă, căreia i se dă mai puțină însemnătate.

Următorul document pe care îl aducem în discuție, este reprezentat, în ordine cronologică, de unul dintre primele acte emise de Ștefan cel Mare, în lunga sa domnie. Documentul este emis pe 8 septembrie 1457 și conține o întărire făcută Mănăstirii Bistrița, privilegiilor date acesteia de Alexandru cel Bun. Documentul este autentificat și confirmat de domn și de o seamă dintre boierii lui, membrii Sfatului Domnesc, urmând apoi blestemul deja tradițional: „Iar cine ar voi să clinească această danie a noastră, fie noi înșine, sau boierii noștri sau oricine, unul ca acela să fie blestemat de domnul dumnezeu și mântuitorul nostru Iisus Hristos, și de preacurata lui Maică, și de cei 12 sfinți apostoli de frunte, și de cei 4 evangheliști, și de cei 318 sfinți părinți, cei care au fost la Nicheia și de toți sfinții care au plăcut lui Dumnezeu, și să fie asemenea lui Iuda trădătorul și blestematului Arie și să aibă parte cu acei care au strigat asupra stăpânului Hristos: sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor. Iar spre mai mare întărire și putere a tuturor celor suscrise, am poruncit credinciosului și cinstitului nostru pan, Dobrul logofăt, să scrie și să atârne pecetea noastră la această carte a noastră”¹⁸. Din acest exemplu vedem că se confirmă practica blestemului, foarte frecventă în formularul de cancelarie a acelei perioade, dar și că, în acest caz, apar și cei patru evangheliști, plasați chiar înaintea celor 318 părinți. De asemenea, trebuie remarcat și faptul că blestemul este unul foarte greu și cu aplicare chiar asupra însuși emitentului, iar raportat la mentalul vremurilor, acest lucru este unul cât se poate de serios. Mai mult, după asigurarea respectării celor stipulate în documente pe baza amenințării divine și a blestemului sfinților enumerați, apare și varianta asemănării celui care nu respectă documentul cu Iuda și Arie, personaje negative din istoria Bisericii primelor veacuri. După asigurarea documentului din punct de vedere spiritual – punerea lui sub incidența blestemului – urmează și pecetea domnească, care reprezintă autoritatea vizibilă și palpabilă, asigurând actul și conținutul lui din dublă perspectivă, divino-spirituală și materială.

Un exemplu similar este un document emis tot de Ștefan cel Mare, pe 17 august 1488, prin care întărește „Mitropoliei Romanului” daniile făcute acesteia de Alexandru cel Bun. Blestemul atașat la finalul actului are următoarea formulă, puțin diferită de

---

¹⁸ DRH, A, 1976, vol. II, doc. 65.

celelalte întâlnite până acum, Petru și Pavel fiind evidențiați din rândul apostolilor: „Iar cine ar îndrăzni să clinească sau să rupă dania și întărirea noastră, acela să fie blestemat de Domnul Dumnezeu și Mântuitorul nostru, Isus Hristos, și de preacurata lui maică, și de 4 sfinți evangheliști, și de 12 sfinți apostoli de frunte, Petru și Pavel și ceilalți, și de 318 sfinți părinți, cei de la Nicheia, și de toți sfinții, care din veac au plăcut lui Dumnezeu, și să fie asemenea lui Iuda și blestematului Arie și să aibă parte cu acei iudei care au strigat asupra lui Hristos Dumnezeu: sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor. Iar pentru mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan, Tăutul logofăt, să scrie și să atârne pecetea noastră la această carte a noastră”¹⁹.

Trecând în Țara Românească, întâlnim și documente în care *poena spiritualis* este realmente catalogată a fi blestem și, tot aici, cei 318 părinți de la Niceea sunt primii în numele cărora se formulează acesta, urmând Maica Domnului și ceilalți. Documentul la care facem referire este emis pe 2 septembrie 1493 de Vlad Călugărul și relatează despre întărirea proprietăților și privilegiilor logofătului Stanciu și fiilor săi. Astfel, fragmentul la care facem referire este următorul: „Încă și blestem pune domnia mea: după moartea domniei mele, pe cine va alege domnul Dumnezeu să fie domn al Țării Românești sau din rodul inimii domniei mele sau din rudele domniei mele sau, pentru păcatele noastre, din alt neam, dacă va cinsti și va înnoi și va întări această poruncă a domniei mele, pe acela domnul Dumnezeu să-l cinstească și să-l întărească și să-l păzească în domnia lui; dacă însă va nimici și va călca și va risipi, pe acela domnul Dumnezeu să-l nimicească și să-l lovească și să-l batjocorească și să-i ucidă aici trupul, iar în veacurile viitoare sufletul său și să fie blestemat de 318 sfinți părinți purtători de Dumnezeu de la Nicheia și să-i fie potrivnică preacurata născătoare de Dumnezeu la cumplita judecată și să aibă parte cu Iuda și cu Arie și cu cei ce au strigat asupra domnului Dumnezeu și mântuitorului nostru Iisus Hristos, sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor, cum este și va fi în veci, amin”²⁰. Observăm că apare și în documentele din Țara Românească mențiunea: „sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor”, pe care am observat-o în Moldova încă de la debutul secolului al XV-lea, de unde cel mai probabil a fost preluată.

Avansând în timp, vedem că primul document de la Neagoe Basarab care conține blestemul este cel emis în primul său an de domnie, pe 30 iulie 1512, când domnul întărește Mănăstirii Glavacioc bunuri și proprietăți. Fragmentul care ne interesează în această cercetare este: „Încă și blestem pune domnia mea: după moartea domniei mele, pe cine va alege domnul Dumnezeu să fie domn al Țării Românești sau din rodul inimii

¹⁹ DRH, A, 1980, vol. III, doc. 39. Formulări similare apar și în documentele emise de Petru Rareș, așa cum apar, de altfel, în documentele emise de toți domnii Moldovei. Vezi DRH, A, 2008, vol. VI, doc. 61.

²⁰ DRH, B, 1966, vol. I, doc. 243.

domniei mele sau din ruda domniei mele sau, după păcatele noastre, din alt neam, dacă va cinsti și va păzi și va întări și va înnoi acestea mai sus-zise, pe acela domnul Dumnezeu să-l cinstească și să-l întărească și să-l păzească în domnia lui; iar dacă nu va cinsti și nu va întări și nu va păzi, ci va nimici și va risipi și va călca, pe acela domnul Dumnezeu să-l lovească și să-l calce și să-l rușineze și să-lucidă, aici cu trupul, iar în veacul viitor sufletul lui și să aibă parte cu Iuda și cu blestematul Arie și cu alți iudei care au strigat asupra domnului Dumnezeu și mântuitorului nostru Isus Hristos, sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor, ceea ce este și va fi în veci, amin. Și să-i fie potrivită precurata născătoare de Dumnezeu la strașnica și neînduplecata judecată, unde nu este fățarnicie și să fie blestemat de 318 sfinți părinți, purtători de Dumnezeu, cei de la Nicheia²¹.

Apoi, în Moldova, de la Ștefan Rareș, fiul lui Petru Rareș, avem o *poena spiritualis* care este o formulă de blestem cu adăugiri. În documentul emis pe 25 aprilie 1552, în care se vorbește despre unele proprietăți ale Episcopiei Romanului, întâlnim următoarea formulă: „Iar după viața noastră, cine va fi domn țării noastre dintre frații noștri sau dintre copiii noștri sau din neamul nostru sau, iarăși, pe oricine va alege Dumnezeu să fie domn țării noastre a Moldovei, acela să nu strice și să nu distrugă întocmirea și schimbul nostru, ci să întărească și să împuternicească și să întocmească sfântul loc. Iar când ar îndrăzni să distrugă și să strice întocmirea noastră, unul ca acela să fie blestemat de Domnul Dumnezeu nostru, făcătorul cerului și al pământului, și de precurata lui maică, și de cei 12 apostoli de frunte Petru și Pavel și ceilalți, și de cei 4 sfinți evangheliști, și de cei 318 sfinți părinți de la Nicheia și de toți sfinții, care din veac au plăcut lui Dumnezeu, și unul ca acela să fie asemenea cu Iuda și Arie cel de trei ori blestemat și cu Nistor și cu Evnomie și cu acei iudei care au strigat asupra domnului Hristos, sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor, care este și va fi. Acela să dăruiască și să întocmească acelui sfânt loc²². Vedem că acum apar în ecuația blestemului și Nestorie și Eunomie, cei condamnați pentru ereziile lor la al III-lea Sinod Ecumenic, respectiv primul Sinod Ecumenic. Remarcăm și că din categoria celor condamnați care apar în documentul citat, doar Arie este de trei ori blestemat, pe când Iuda, Nestorie, Eunomie și evreii sunt doar menționați ca persoane negative ale creștinismului.

Înaintând în timp și trecând din nou în Țara Românească, primul exemplu de document din domnia lui Mihai Viteazul, cu blestemul aferent, vine chiar imediat de după urcarea sa pe tron, în anul 1593, dintr-un document emis în legătură cu o întărire a proprietăților lui Dragotă din Lupoae și copiilor lui. Formula folosită este una scurtă și seacă, tot blestemul fiind pus doar sub incidența pedepsei celor 318 părinți de la

---

²¹ DRH, B, 1972, vol. II, doc. 108.

²² DRH, A, 2008, vol. VI, doc. 90.

Niceea: „Iar care om va vrea să strice această tocmeală, să fie blestemat de 318 părinți de la Nicheia”²³.

Interesant pentru documentele emise de Mihai Viteazul în toată domnia lui este faptul că secțiunea *poena spiritualis* este foarte simplă, după modelul celei mai sus citate. Numărul documentelor care o conțin este de ordinul câtorva zeci, doar șapte dintre ele făcând notă discordantă, dar nici acelea nu sunt mult dezvoltate, mai ales comparându-le cu alte astfel de documente aduse în discuție aici, în special cele din Moldova. Unul dintre cele șapte exemple este un act dat pentru Mănăstirea Coșuna: „Iar cine va strica și va călca pomana domniei mele pre acesta domnul Dumnezeu să bată aicea trupul lui, iar sufletul lui în veacul ce va să fie și să aibă odihnă cu Iuda și cu Arii și cu alții carii au strigat la Hristos Dumnezeu: «Ia-l, ia-l răstignește-l pre el, singele lui asupra noastră și a feciorilor noștri» și să fie proclat de 318 sfinți părinți carii ce au fost în Nicheia”²⁴.

Tot cu referire la Țara Românească, primul document din domnia lui Matei Basarab care menționează blestemul celor 318 părinți de la Sinodul I Ecumenic este unul din primul său an de domnie, emis pe 24 octombrie 1632 și reprezintă o întărire de proprietate pentru doi boieri ai săi. Acest document conține următoarea formulă de blestem: „Și am pus domnia mea blăstem: care va dărui domnul Dumnezeu a fi în urma noastră domnu Țerți Rumînești încă-l rog cu numele lu Dumnezeu să aibă a întări mila și cartea domnii mele pre tocmeala ce scrie mai sus. Iar cine va călca și va sparge, acela să fie anatema și afurisit de 318 otți, eje sut vă Nechei, amin”²⁵. Ca și Mihai Viteazul, și Matei Basarab folosește formula restrânsă de blestem, după forma celei citate. Utilizează, mai rar ce-i drept, și pe cea mai dezvoltată, ca în documentul prin care întărește Mănăstirii Argeș și egumenului Gligorie jumătate din vama de la Ocna Mică, document emis pe 10 septembrie 1633: „Iar dacă nu va cinsti și nu va înnoi și nu va întări această carte a noastră, ci va rupe și va călca și va nimici și va batjocori, acela să fie de trei ori blestemat, anatema și afurisit de cei 318 sfinți părinți ce sunt la Nicheia și să aibă parte cu Iuda și cu Arie și cu alți necredincioși iudei, care au strigat asupra sângelui domnului Dumnezeu și mântuitorului nostru Iisus Hristos și au spus «ia-l, ia-l și răstignește-l», sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor și este și va fi în veci amin”²⁶.

Important de punctat este conținutul blestemului cuprins într-un document emis pe 8 iulie 1632 de Alexandru Iliăș, în Moldova, care arată și motivul pentru care cei 318 părinți sunt mereu invocați în astfel de situații: „[...] și de 318 sfinți și purtători de Dumnezeu părinți, care au lămurit la Nicheia credința pravoslavnică [...]”²⁷. Lămuriri

²³ DRH, B, 1975, vol. XI, doc. 2.

²⁴ DRH, B, 1975, vol. XI, doc. 29.

²⁵ DRH, B, 1969, vol. XXIII, doc. 425.

²⁶ DRH, B, 1974, vol. XXIV, doc. 148.

²⁷ DRH, A, 1971, vol. XXI, doc. 146.

suplimentare regăsim și mai târziu, într-un document emis de Eustratie Dabija în anul 1662. Aici apare următoarea mențiune: „[...] și de 318 Părinți care au fost în Nicheia, cetatea sfântă, care au luminat limbile credinței [...]”²⁸. Fie și doar din aceste două exemple, putem înțelege rațiunea pentru care cei 318 părinți de la Primul Sinod Ecumenic apar menționați cu o frecvență așa de mare în documentele românești, deoarece ei au stabilit dreapta credință, „lămurind-o” și „luminând-o”, adică explicând-o și oferind-o într-o variantă clară oamenilor.

Nici Vasile Lupu nu face excepție de la regulă, emițând încă din primele luni ale domniei sale un document care conține aceeași *poena spiritualis*. Acesta, emis pe 11 iulie 1634, prin care scutește de dări Mănăstirea Galata, are următoarea formulă: „Iar cine va ispiti să strice dania și miluirea și întărirea noastră către sfânta biserică și pomenirea noastră, să-l sfărâme mânia lui Dumnezeu și să fie blestemat și de trei ori blestemat de domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pământului și de preacurata maică a domnului și de soborul celor 12 apostoli și de patru evangheliști și de 318 sfinți părinți, cei de la Nicheia și de celelalte sfinte soboare ecumenice și de toți sfinții care au plăcut lui Dumnezeu, amin”²⁹. Aici vedem în plus față de alte exemple similare referirea și la celelalte sinoade ecumenice, primul dintre acestea rămânând cel mai important și singurul care este menționat individual prin pomenirea celor 318 părinți participanți. Totodată, toate sinoadele sunt menționate și mai târziu, într-un document din anul 1696, unde întâlnim sintagma: „[...] și să fie afurisit și anathema de 318 Oțiți și de tute 7 săboarele [...]”³⁰.

Pe lângă cazurile în care blestemul formulat și în numele celor 318 părinți de la Niceea apare în documentele domnești, întâlnim și situații în care, în documentele particulare care reglementează sau atestă anumite lucruri și tranzacții dintre diferite persoane, apare blestemul formulat asemănător.

Astfel, într-un document din Țara Românească, din 26 martie 1594, în care se vorbește despre faptul că popa Anghel lasă nepotului său ca moștenire averea sa, are următoarea formulare: „iar cine să va scula; oricarele dinu neamul nostru, să nu aibă treabă cu această moșie, ci o-m datu nepotu-miu, lu Anghelu, și să fie afurisitu și anatima de 318 sveati oți ije sut vă Nechiia și să aibă parte cu Iuda și cu Ariia la un loc. Semnele și pietrile să putrezească, iară trupul aceluia să stea tamu pînă la judecată”³¹.

O situație similară întâlnim și în Moldova, într-un document din 8 mai 1632, prin care Petrea pieptănarul dăruiește Angheniei partea lui de ocină, unde găsim următoarea formulare: „Iar care fecior sau semenție de a mele sau ce deci va ține și va strica această dare și pamente, ce me-am dat aceștii fete, Angheniei, să hie el proclēt și

²⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, 2000, doc. 42.

²⁹ *DRH*, A, 1974, vol. XXII, doc. 188.

³⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, 2000, doc. 118.

³¹ *DRH*, B, 1975, vol. XI, doc. 36. Pentru alte exemple similare, vezi și *DRH*, B, 1969, vol. XXIII, doc. 1, doc. 405, *passim*; *Documente privitoare la istoria orașului București*, 1961, doc. 121, doc. 164, *passim*.

treklet de Domnul Dumnedzău, ce au făcut ceriul și pământul și 318 oteți ce simtu în [vă] Nichii și să fie blăstămat de 12 apostoli și 4 vangheleschi, ce le simt sămanate lor cuventele preste toată lumea și să hie afurisiț, să hie soț Iudie, celuia ce-au vîndut pre Hristos și să-i fie pîrîș svetii Neculai la înfricatul giudeț, celuia ce ne va strîca darea și pomana și comîndarea mea de am dat ș-am scris eu aicea”³². Totodată, există și egumeni care folosesc în documentele lor acest blestem, precum vedem într-un document din anul 1632³³.

Ajunși la Constantin Brâncoveanu, din perioada domniei lui oferim ca exemplu un document emis pe 31 ianuarie 1689, prin care dă preoților, diaconilor și grămaticilor de la biserica domnească scutire de toate dările. Documentul conține blestemul sub următoarea formulare: „Iar care nu va înnoi, nici va întări ci va călca și va strica această milă și ertăciune a domniei noastre, acela să fie supt blestem și anatema și afurisit de 318 sfinți părinți de la săborul Nichei, să aibă parte cu Iuda și cu afurisitul Aria la un loc, amin”³⁴. Nici la Constantin Brâncoveanu nu găsim această formulă de blestem prea dezvoltată, ea apare mereu aproximativ cu aceeași formulare, cei 318 părinți niceeni fiind punctul central al formulării. Un alt exemplu în acest sens este un document emis pe 27 iunie 1713, prin care scutește de unele taxe biserica lui Ghiorma banul: „Iar carele nu va cinsti nici va înnoi nici va întări, ci va călca și va strica și va lăsa întru uitare, acela să fie subt blestem anatema și afurisit de 318 sfinți părinți de la Săborul Nicheii, parte să aibă cu Iuda și cu afurisitul Arie la un loc”³⁵.

Revenind din nou în Moldova, din secolul al XVIII-lea dăm exemplu un singur document, emis de Mihai Racoviță, pe 1 decembrie 1707, prin care confirmă preoților, diaconilor și cântăreților bisericesti scutirile de dări date lor de domnii anteriori. Documentul conține, la „secțiunea blesteme”, următoarea sancțiune divină: „Iar carii n-are cinsti, nici va întări sau nu va înnoi mila aceasta, unora ca acestora pîrîș să le fie svintele hramuri, de pre la svintele besereci, la carile slujesc ei înnaintea Domnului nostru Isus Hristos, la a doa venire, în dzua aceea a înfricoșatei giudecări, și să nu-i lungească Dumnedzău viața întru a lor cinste, procleți, anaftima, afurisiți să fie de totțiitorii Dumnedzău, să fie și de 318 Svinți Părinți ce au fost la soborul de la Nechiia și de alte svinte săboare, ale lor trupuri netopite să stea și înflata ca dobele, în veci de veci. Iar și într-a lor viață să dobindească bubele lui Ghieze, și cutremurul lui Caen și fără de zăbavă să-i înghiță pămîntul de vii, ca pre Dathan și Aviron, ale lor sălaşuri să fie la un loc cu vîndătoriul de Dumnedzău, Iuda, și cu afurisitul Arie, și cu cei necredincioși jidovi, carii au răstignit pre Domnul Hristos”³⁶. Acest exemplu este unul dintre cele mai dezvoltate

³² DRH, A, 1971, vol. XXI, doc. 65.

³³ DRH, A, 1971, vol. XXI, doc. 73.

³⁴ *Documente privitoare la istoria orașului București*, 1961, doc. 110.

³⁵ *Documente privitoare la istoria orașului București*, 1961, doc. 173.

³⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, 2000, doc. 325.

în privința formulării blestemului. Motivul pentru care am ales să prezentăm acest document este tocmai pentru a arăta cât de importantă era sancțiunea spirituală pentru oamenii acelor timpuri. La modul general, remarcăm faptul că mentalitatea Evului Mediu nu a suferit modificări în ceea ce privește raportarea la frica de Dumnezeu și la blesteme, de la primele exemple oferite aici – cele din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, până la început de secol al XVIII-lea – când Țările Române încă nu au pășiseră pe drumul modernizării.

Începând cu finalul secolului al XVIII-lea, și mai cu seamă în veacul următor, Țările Române se reorientează către Occident și se debarasează treptat, dar destul de alert de Orient, acesta fiind și motivul pentru care nu am reușit să identificăm secțiunea *poena spiritualis*, fie și fără referire la sinodul de la Niceea, în documente din secolul al XIX-lea, deși nu credem că acestea au lipsit cu desăvârșire, ci doar au fost foarte puține. De asemenea, nici în Transilvania nu am reușit să identificăm vreun astfel de exemplu, indiferent de perioada la care ne raportăm, acest lucru datorându-se, cel mai probabil, modelului diferit al formularului documentelor din cancelaria princiară, unde influența bizantină nu s-a impus.

Pe de altă parte, în toate documentele în care apare în antiteza Iuda împreună cu Arie respectiv cei 318 părinți de la Niceea, considerăm că motivul acestei asocieri este legat, în cazul lui Iuda, de faptul că l-a vândut pe Hristos, iar în cazul lui Arie de faptul că el este cel care a provocat întâia și una dintre cele mai mari tulburări în Biserică, iar Sinodul I Ecumenic convocat pentru a-l combate reprezintă prima astfel de acțiune de amploare făcută de Biserică. Această acțiune a coagulat cele mai luminate minți în materie de teologie creștină, dintre care amintim pe Sfinții Nicolae, Spiridon și Atanasie, stimulând generarea unor dogme și adevăruri de credință, formulate în primele șapte articole ale Crezului și provocând totodată și Biserica în a scoate ce e mai bun din învățăturile sale, combătând ereziile care îi amenințau existența și puritatea.

De altfel, arianismul apare pe fondul neclarităților care planau atunci în Biserică, referitoare la formularea limpede din punct de vedere teologic a faptului că Hristos era Dumnezeu, cauzată de lipsa unui limbaj teologic bine conturat și articulat.

În acest context, Arie, care era un om învățat și care stăpânea bine semnificația termenilor, fiind și un bun predicator, a răspândit rapid învățătura sa. Conform acesteia, Dumnezeu Tatăl nu are început, dar Fiul are un început, fiind creat din nimic. Poate fi indicat un timp în care Fiul nu a existat, iar aducerea în existență a Fiului s-a făcut din dorința Tatălui, și nu dintr-o necesitate. Toate acestea au condus la învățătura ariană potrivit căreia Fiul nu este Dumnezeu adevărat³⁷.

Au apărut apoi și părerile contrare învățăturii lui Arie, inițial formulate de episcopul Alexandru al Alexandriei, care afirmă că Fiul a fost din veci Dumnezeu și că

---

³⁷ Ivanov 2025, 592-593.

este de o ființă cu Tatăl, iar toată chestiunea a capătat o amploare deosebită, ce necesita să fie dezbătută și stabilită într-o întâlnire de anvergură, nemaiîntâlnită până atunci, adică primul Sinod Ecumenic al Bisericii Creștine³⁸.

Nu vom intra în detaliile dezbătute la sinod și nici în aspectele adiacente, dar precizăm că primul Sinod Ecumenic este important pentru posteritate și pentru că a stabilit o ordine a ecumenicității, prin colaborarea dintre Stat și Biserică, care s-a materializat prin faptul că împăratul convoacă acest sinod și facilitează buna lui desfășurare, iar la final legalizează hotărârile și prevederile lui dogmatice. Totodată, prin evenimentul din anul 325 de la Niceea, Biserica intră în logica istoriei făcând corp comun cu Statul într-o traiectorie creștină³⁹, acesta fiind și un alt motiv pentru care în formularul de cancelarie din Țările Române și din statele creștine Europene, după cum am văzut, a fost inserată referirea la cei 318 părinți, cei care au sedimentat începuturile Bisericii ca instituție publică juridică de anvergură.

Importanța momentului de la 325 nu avea cum să treacă neobservată de memoria colectivă, chiar dacă sinoade ecumenice și evenimente capitale au mai urmat de atunci. Din aceleași motive apare menționat și Arie, învinsul de la Niceea, pus mereu lângă Iuda, adică pe treapta cea mai de jos, cei doi fiind culpabili de cele mai grele fapte comise – unul a trădat pe Hristos, iar celălalt a trădat Biserica. De aceea, după Hristos și Maica Domnului, cei 318 părinți de la Niceea, reprezintă una dintre marile autorități în materie de credință, temuți de toți cei care încalcă învățătura creștină sau aduc atingere celor stipulate în documente, ca în cazul nostru, prin prejudicierea într-o formă sau alta. Iar într-o perioadă când între divinitate, prin diversele ei fațete, și om, relația era mai strânsă, omul temându-se mai mult de Dumnezeu, „ajutat” și de superstiție – cea care caracteriza mentalul omului medieval și premodern – dar și de teama de a nu fi blestemat și de a nu intra sub incidența blestemului, autoritatea și importanța părinților de la Niceea, care au jucat un rol atât de important în istoria Bisericii, este cu atât mai mare.

---

³⁸ Ivanov 2025, 594. Pentru mai multe detalii, vezi Ivanov 2025, 587-606.

³⁹ Ivanov 2025, 606.

L'ÉCHO DU PREMIER CONCILE ŒCUMÉNIQUE DE NICÉE DANS LA
FORME DIPLOMATIQUE DES DOCUMENTS ÉMIS PAR LES CHANCELLERIES
DES PAYS ROUMAINS
(RÉSUMÉ)

Le premier concile œcuménique, qui s'est tenu à Nicée en 325, a eu un grand retentissement au fil des siècles en raison de son importance sur les questions théologiques qui y ont été discutées et décidées, en raison de ses implications politiques et d'autres aspects, mais aussi parce qu'outre les vérités de foi établies, ce concile est également resté un repère de l'autorité ecclésiastique, un bon début et un exemple dans la vie de l'Église à partir de ce moment-là. L'ampleur de ce Premier Concile Œcuménique a été prouvée au fil du temps par le fait que, grâce à la contribution des 318 pères participants, l'événement de Nicée s'est imprimé dans la mémoire collective, tant ecclésiastique que laïque, entrant dans le formulaire de chancellerie de l'Empire Byzantin initial, puis dans celle papale, d'où il est ensuite passé aux monarchies européennes, sous la forme d'une malédiction formulée au nom des 318 pères de Nicée, qui s'appliquait à tous ceux qui ne respectaient pas les dispositions des documents en question. Chez nous, dans les Pays Roumains, cette pratique a été reprise de l'Empire Byzantin par la voie sud-slave et a été souvent utilisée, de nombreux documents dans lesquels apparaît la malédiction formulée au nom des pères de Nicée ayant été conservés jusqu'à aujourd'hui. Dans cet article, nous aborderons la pratique des chancelleries consistant à introduire cette insertion de nature ecclésiastique dans leurs formulaires, son applicabilité et ses motifs, mais aussi son importance dans les documents roumains médiévaux et prémodernes.

Bibliografie

IZVOARE

- Archives de l'Athos* 1984, *Archives de l'Athos*, XIII, Actes de Docheiariou, édition diplomatique par Nicolas Oikonomidès, Dessain et Tolra, Paris, 1984.
- DRH, B, 1966, DRH, B. Țara Românească, volumul I (1247-1500), întocmit de P. P. Panaitescu, Damaschin Mihoc, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966.
- DRH, A, 1975, DRH, A. Moldova, volumul I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975.
- DRH, A, 1976, DRH, A. Moldova, volumul II (1449-1486), întocmit de L. Șimanschi, G. Ignat și D. Agache, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976.
- DRH, A, 1980, DRH, A. Moldova, volumul III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.
- DRH, A, 2008, DRH, A. Moldova, volumul VI (1546-1570), întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 2008.
- DRH, A, 1971, DRH, A. Moldova, volumul XXI (1632-1633), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, Editura Republicii Socialiste România, București, 1971.
- DRH, A, 1974, DRH, A. Moldova, volumul XXII (1634), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, Editura Republicii Socialiste România, București, 1974.
- DRH, B, 1972, DRH, B. Țara Românească, volumul II (1501-1525), întocmit de Ștefan Ștefănescu, Olimpia Diaconescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.
- DRH, B, 1975, DRH, B. Țara Românească, volumul XI (1593-1600), întocmit de Damaschin Mioc, Ștefan Ștefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Sașa Caracaș, Ruxandra Cămărășescu, Olimpia Diaconescu, Coralia Fotino, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975.
- DRH, B, 1969, DRH, B. Țara Românească, volumul XXIII (1630-1632), întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969.
- DRH, B, 1974, DRH, B. Țara Românească, volumul XXIV (1633-1634), întocmit de Damaschin Mioc, Sașa Caracaș, Constantin Bălan, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974.
- DIR, 1956, DIR, *Introducere*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1956.
- Documente privitoare la istoria orașului București* 1961, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, George Potra (edit.), Editura Republicii Socialiste Române, 1961.

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi 2000, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, Ioan Caproşu, (ed.), volumul II, acte interne (1611-1690), Editura „Dosoftei”, Iaşi, 2000.

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi 2000, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, Ioan Caproşu, (ed.), volumul III, acte interne (1691-1725), Editura „Dosoftei”, Iaşi, 2000.

STUDII, ARTICOLE ŞI VOLUME

Bogdan 1934, D. P. Bogdan, *Contribuţii la studiul diplomatiei vechi moldoveneşti*, în: RIR, 4, 1934, 92-140.

Bogdan 1937, D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV (urmare)*, în: RIR, 2, 1937, 268-299.

Bogdan 1956, D. P. Bogdan, *Diplomaţia slavo-română*, în: *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, Editura Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1956, 5-227.

Dogaru 1996, M. Dogaru, *Les types de documents émis par les chancelleries roumaines et la convergence des civilisation dans l'Europe de l'Est*, în: José Marques (coord.), *Diplomatique Royale du Moyen-Age XIIIe-XIVe siècles*, actes du colloque, Faculdade de Letras, Porto, 1996, 163-192.

Giry 1894, A. Giry, *Manuel de diplomatie*, New York, 1894.

Ivanov 2025, P. B. Ivanov, *Sinodul I Ecumenic de la Niceea, după 1700 de ani*, în: *Calendarul Renaşterea 2025*, volum îngrijit de Pr. Dumitru Boca, Pr. Dr. Cornel Coprean şi tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Andrei, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului şi Clujului şi Mitropolitul Clujului, Maramureşului şi Sălajului, Editura Renaşterea, Cluj-Napoca, 2025, 587-606.

Lascaris 1931, M. Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavo-roumaine*, în: BS, III, 1931, 500-510.

Le Goff 1999, J. Le Goff, *Omul medieval*, traducere de Ingrid Ilinca şi Dragoş Cojocaru, postfaţă de Alexandru-Florin Platon, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Stojkovski 2016, B. Stojkovski, *The Greek charter of the Hungarian King Stephen I*, în: ZRVI, LIII, 2016, 127-140.